

Maria Nedergaard Gostichtcheva, indlæg på 22. Ruslandskonference, 5.11.2010 på Christiansborg.

Når vi taler om civilsamfund i Rusland, er det måske værd lige at minde os selv om, at det er mindre end 20 år siden, at forsamlingsfriheden blev en realitet for russerne. Indtil da, havde de ikke prøvet andet end zarens enevælde og kommunismens diktatur.

I sovjettiden, var det simpelthen forbudt for borgerne at organisere sig selvstændigt. Selvfølgelig forventede man, at sovjetborgerne udførte såkaldt frivilligt arbejde i f.eks. arbejdskollektivet, i Komsomol, altså ungkommunisternes organisation, og i fagforeninger, men både indholdsmæssigt og praktisk var det organiseret og dikteret ovenfra og var nærmere det vi ville kalde 'frivillig tvang'.

Forsamlingsfriheden, som omsider blev lovliggjort, og som selvfølgelig er forudsætningen for at udvikle et civilsamfund, blev hurtigt indhentet af en temmelig bureaukratisk lovramme, som med årene er blevet endnu mere striks og bureaukratiseret. Særligt for os danskere, er dette vigtigt at forstå, fordi civilsamfundsorganisationer i Danmark slet ikke behøver at gennemgå en decideret legaliserings- eller registreringsproces, det er groft sagt nok bare at erklære, at nu har de og de mennesker altså dannet en forening. Selvfølgelig sker der også hos os en praktisk form for legalisering, via registrering hos Told og Skat og andre instanser, men faktisk er det ganske simpelt at organisere sig som forening i Danmark.

Anderledes står det til i Rusland – der skal foreninger gennemgå en temmelig vanskelig registreringsproces for at blive lovliggjort. Når det er sagt, er det samtidigt vigtigt at understrege, at NGOer, altså civilsamfundsorganisationer, ikke er blevet forbudt, som det nærmest har været fremme i danske medier med jævne mellemrum. Det er altså stadig muligt at danne foreninger og arbejde ud fra dem i dagens Rusland, omend ikke helt ukompliceret.

På nuværende tidspunkt kan det russiske Civilsamfund typisk inddeles i fire kategorier:

- 1) Den første er de klassiske, formelle – dvs. legalt registrerede, officielle sammenslutninger som NGOer, foreninger, der typisk beskæftiger sig med at hjælpe socialt udsatte befolkningsgrupper, såsom gadebørn, børnehjemsbørn, svage familier, HIV positive, hjemløse og andre. Udover direkte støtte til disse målgrupper inkluderer disse NGOers arbejde ofte fortalervirksomhed, altså de taler deres målgruppers sag i forhold til myndigheder, er i dialog med myndighederne om at forbedre vilkårene for de udsatte grupper, søger at påvirke årsagen til problemerne. Nogle NGOer profilerer sig som deciderede menneskerettighedsorganisationer, mens andre er mere orienterede mod sociale serviceydelser til udsatte grupper af befolkningen. Fælles for disse organisationer, er deres udgangspunkt i et progressivt, udviklings- og rettighedsbaseret demokrati paradigme, og det vil da også typisk være sådanne organisationer, der danner partnerskaber med udenlandske NGOer og donorer.
- 2) Kategori nr. 2 er mere uformel, og kan beskrives som aktive samfundsborgere, der begynder at samarbejde for at løse nogle konkrete problemer her-og-nu, som ofte relaterer til egne interesser, det kan være forældregrupper, bilister, boligforeninger, miljøbeskyttelses-grupper, der typisk beskæftiger sig med at fjerne affald i skov og ved strand, eller kæmper for bevarelsen af fredede bygningsværker. Denne kategori glemmer vi let, når vi taler om civilsamfund og Rusland, fordi vi ofte associerer civilsamfundet udelukkende med de officielle NGOer og glemmer, at et veludviklet civilsamfund, altså et samfund hvor borgerne spiller en aktiv rolle og er medaktører i demokratiske processer, ikke begrænser sig til de officielle NGOer, men også omfatter borgernes grad af at organisere sig på alle mulige forskellige niveauer og i det hele taget øve indflydelse på samfundsprocesser og deltage i problemløsninger.

Og det er nok her, det virkelige lange seje træk ligger: Det med at få en hel befolkning med på ideen.

I den ideelle verden, og i hvert fald i en dansk virkelighed komplementerer de officielle NGOer og det mere uformelle civilsamfund hinanden og spiller sammen. Og et veludviklet demokrati som det danske, ville slet ikke kunne bestå, hvis ikke de forskellige niveauer af civilsamfundet spillede så aktivt med – det er simpelthen en af forudsætningerne for vores folkestyre og demokrati, at så mange borgere som muligt, er inkluderet i samfundsprocesserne og udfylder rollen som aktiv medspiller. Vi må nok konstantere at en sådan form for civilsamfundssampil stadig kun er i sin vorden i Rusland.

- 3) 3. kategori er dem jeg vil kalde Pseudo-NGOer: Der er også her tale om formelle organisationer eller bevægelser, der på papiret er registreret som civilsamfundsorganisationer, men som i realiteten er dannet, eller hvis virke kontrolleres og styres af, myndigheder, eller regeringen. På den måde kan myndighederne

kanalisere midler over i NGOer, hvis aktiviteter de har fuld kontrol over, eller selv har udviklet, og derved samtidig undgå at støtte de 'rigtige', af myndighederne uafhængige NGOer og deres eventuelle kritik. Og det er en smart måde at få regeringens politiske dagsordener til at fremstå som et folkeligt krav. Der er især mange ungdomsorganisationer, der i virkeligheden ikke er græsrodsbevægelser, men er organiseret fra oven af og ned. Den måde disse organisationer fungerer på, er meget lig Komsomol i Sovjetunionen.

- 4) Men en ting er den progressive del af civilsamfundet – den nuværende frihed har imidlertid også åbnet op for en 4. kategori, som mest kan karakteriseres som bevægelser med en populistisk og indimellem bagstræberisk eller anakronistisk dagsorden: Det er typisk kirkelige og nationalistiske bevægelser; de fremstår som meget folkelige, og laver en del kampagnearbejde og fremstød, der som oftest er rettet mod såkaldt 'vestlige' værdier, dvs typisk rettet mod menneskerettigheder og demokrati. I år er det f.eks. Juvenile Justice og Børnekonventionen, der har været hovedtema for den helt store hade-kampagne.

Børns rettigheder og Juvenile Justice, er således blevet udråbt til det rene djævelskab, og fremstillet på en fuldstændig vildledende og propagandistisk måde, og essensen af budskabet er, at det er en del af vestens forsøg på at ødelægge det Hellige Rusland, og det vil få familien og samfundet og den russiske kultur til at gå endeligt i opløsning.

Ikke desto mindre møder disse kampagner stor resonans hos mange, fordi de også adresserer eller kanaliserer mange almindelige borgeres frustrationer og fremmedgørelse og kommer med lette løsninger og udelader komplicerede problemstillinger.

Denne her fjerde kategori indenfor civilsamfundet arbejder indenfor et nationalistisk paradigme, hvor man ukritisk glorificerer Ruslands fortid, både den under zaren og den sovjetiske, og udelader diverse mellemregninger og historiske analyser samt hensynet til landets mange etniske og andre mindretal. Der er temmelig langt mellem de klassiske NGOer, som jeg omtalte i første kategori og så denne her kategori af bevægelser.

De to sidste kategorier indenfor det russiske civilsamfund, som jeg her har omtalt, står rimelig stærkt, hvorimod det nok er de to første, som oplever de største udfordringer.

Da Rusland for ca. 18 år siden annoncerede, at nu indførte man altså en demokratisk retsstat, pluralisme, forsamlingsfrihed, ytringsfrihed, ja sågar markedsøkonomi, skete det uden at folk havde noget som helts begreb om, hvad dette indebar og uden at flere af de nødvendige forudsætninger for at dette kan finde sted, faktisk var til stede. Demokrati er jo ikke noget, man bare nævner og så materialiserer det sig af sig selv, eller kommer dalende ned fra himlen og det er heller ikke noget man kan trække i en automat – det er hårdt arbejde og kræver en stor indsats fra borgernes side og selvfølgelig også fra statens. Og det er bl.a. her, Rusland er stødt ind i kæmpe problemer. Befolkningen er i sovjettiden i den grad blevet vænnet til *ikke* at tage initiativ, til *ikke at deltage*, til *ikke* at yde frivillige indsatser, altså lige bortset fra dem, der var defineret på forhånd fra oven.

En sådan pacificeret, inaktiv, nærmest uselvstændig befolkning, der er opdraget til, at jo mindre du tager initiativ, og ansvar, jo mindre du blander dig, jo mindre risiko er der for at blive straffet - er naturligvis en alvorlig akilleshæl når man skal have sat gang i et civilsamfund, få mobiliseret borgerne og udvikle demokrati.

Så vi bør altså ikke glemme de mange **mentale og psyko-sociale** barrierer, der udspringer af Ruslands historie og sovjettidens samfundskultur, og som nu bremser udviklingen af civilsamfundet. Bevares, i sovjettiden blev borgerne, som tidligere nævnt, ofte udskrevet til 'frivilligt' samfundsnyttigt arbejde - så skulle byboerne og skolebørnene ud på landet og hygge kartofler, eller plukke bomuld, så skulle fabriksarbejderne 'frivilligt' indbetale en månedsløn til staten, så skulle man gå i demonstration for en sag partiet havde formuleret – der er utallige eksempler på alt dette såkaldte 'frivillige' arbejde, som sovjetborgerne var tvangsindlagte til at deltage i og som de ikke selv havde indflydelse på at udvikle. Dette fænomen giver desværre mange nulevende borgere dårlige associationer til frivilligt arbejde, det har simpelthen udhulet og ødelagt begrebet.

Vi har også at gøre med en meget traumatiseret og mishandlet befolkning, ikke mindst op igennem det 20. århundrede – krige, borgerkrig, udrensninger, forfølgelser, og drab på millioner af mennesker, særligt i forbindelse med 2. verdenskrig og Stalins terror – det overgår hvad nogetsomhelst andet samfund har gennemgået.

Og resultatet er ikke udeblevet – store dele af befolkningen lider af depressioner og angstneuroser og alverdens andre, desværre for det meste, ubehandlede psykiske lidelser, for man går simpelthen ikke til lægen i Rusland, når man har

'ondt i livet'. Alkoholmisbruget er enormt, 18 liter spiritus pr. år pr. indbygger, det er dobbelt så meget som i Danmark, og vi er ellers kendt for at ligge rigtig dårligt placeret i disse statistikker.

Vold i familier er udbredt - flere tusinde kvinder og børn bliver lemlæstet eller dræbt om året i hjemmet. Rusland har også opnået en tvivlsom 3. plads på verdensplan i forhold til narkotikamisbrug, og her menes der de hårde stoffer, først og fremmest heroin fra Afghanistan. De russiske mænds gennemsnitsalder er lig den for mænd i Bangladesh og Nepal.

Desuden nærer mange russere ingen tiltro til at det nytter noget at være aktiv hverken i debatten, ved valg eller ved at organisere sig. I marts i år viste en opinionsundersøgelse fra det uafhængige Levada Institut i Moskva, at omkring 85 procent af russerne ikke ser nogen mulighed for at påvirke statens beslutninger. 77 procent er derfor heller ikke parate til at engagere sig i politik. Omkring 62 procent stoler kun på sig selv og egne netværk og undgår så vidt muligt kontakt med statslige strukturer.

Og hvad angår forsamlingsfriheden, dvs borgernes ret til at organisere sig - herunder til også at danne formelle NGO'er - så var denne ret, som jeg allerede har nævnt, simpelthen ikke-eksisterende i sovjettiden. Det vil med andre ord sige, at der indtil for nylig slet ikke eksisterede et erfaringsgrundlag og tradition for at organisere sig på alle de førnævnte niveauer, altså de mere formelle, som de uformelle. Et samfunds mulighed for at udvikle denne evne kræver opbakning, kapacitetsopbygning, øvelse og ikke mindst tid - bare Danmark brugte langt over 100 år på det. Rusland har kun ca. 18 år 'på bagen' udi civilsamfundsudvikling, så i et tidsmæssigt perspektiv befinder landet sig stadig i begynderfasen, det er ligesom en given faktor, vi ikke kan lave om på.

Mere kritisk ser det ud mht opbakning og kapacitetsopbygning. Med det mener jeg, at for 20 år siden, i slutningen af Perestrojka perioden, var landet i den grad parat til forandring, og opsat på vestlige værdier, tørstig efter demokrati, menneskerettigheder, men retur fik det et internationalt samfund, der næsten udelukkende fokuserede på de andre østeuropæiske landes interesser og deres hurtigst mulige indlemmelse i EU, og på at rykke NATO helt op i baghaven af Rusland - det kan der sikkert siges meget geopolitisk forsvar for, men hvis man ser på den virkning, det har haft på Ruslands tillid til vesten, så har den været negativ og dramatisk. De sidste 10 års udvikling i Rusland er på mange måder en reaktion på Vestens politik overfor Rusland i 90'erne.

Vi står simpelthen med en situation, hvor mange menige russere har mistet troen på ytringsfrihed, menneskerettigheder, og en demokratisk retsstat som sådan, og som atter ser vesten som aggressor, som noget truende, Rusland skal beskytte sig overfor.

Denne diskurs gør det meget svært for NGOernes arbejde - de bliver af mange anset for at være vestens lejesvende og lakajer, og for at lave samfundsomstyrtende arbejde - et syn som ofte også fremmes fra politisk hold og i medier - og sandelig ikke som noget godt, man som borger skal involvere sig i og støtte.

Og hvor er det så, det bliver rigtig svært for NGOerne, hvor det simpelthen ikke fungerer? - det er i forhold til emner med en for Rusland vanskelig og kontroversiel politisk dagsorden, som f.eks. Tetjenien - med den slags emner kommer man som civilsamfundsorganisation ikke langt. Og det er på flere leder - ikke bare vil man støde ind i modstand fra politisk side, men også fra befolkningens.

Der er også andre udfordringer for civilsamfundsorganisationer: De sidste års vertikaliserings, centralisering af magten, har betydet, at det er blevet vanskeligere for folk, at holde myndigheder og politikere fast på deres ansvar - idet disse udnævnes fra højere sted og ikke længere vælges af befolkningen, ihvertfald i meget mindre grad, og derfor føler de heller ikke, at de skal stå til ansvar overfor befolkningen, deres accountability går altså **ikke nedad**, men opad, de tænker mest på at tækkes deres overordnede, toppen.

Ligeledes har lokale myndigheder og lovgivende forsamlinger også fået mindre beslutningskompetence, hvilket betyder, at en del problemer kræver lovændringer, som kun kan løses på føderalt plan, og som yderligere kompliceres af, at det samtidigt er blevet meget vanskeligt for NGO'er at få parlamentsmedlemmerne i tale og det er heller ikke kotyme, at lovforslag bliver sendt ud til relevante interesseorganisationer for inputs og kommentarer, som vi kender det fra Danmark.

En anden ting er korrupsionen: Hvorfor begynde at organisere sig i interesseorganisationer og prøve at løse problemerne sammen med andre ligesindede eller ligestillede, når man kan betale - altså bestikke sig - fra stort set næsten alle problemer.

Så er der de kendte – popstjerner og skuespillere – det er meget sjældent de står frem i forhold til samfundsmæssige og sociale problemer, og nærmest helt utænkeligt, at de ville stå frem og komme med kritiske udtalelser i forhold til demokratiske processer eller åbent støtte NGOers kampagner. Det er synd og skam, da disse mennesker nyder kultstatus.

Der er også en række andre udfordringer af mere dagligdags og administrativ karakter: NGO'er er underlagt nogle meget strenge finansielle regler og indviklede bureaukratiske procedurer, der betyder, at selv en lille forening, som oftest er nødt til at have mindst to fuldtidsansatte bare til at tage sig af dette, hvilket er en voldsom belastning for en i forvejen anstrengt økonomi, som er typisk for NGOer.

Og mens vi er ved det med økonomien, så siger det næsten sig selv, at det er en af de rigtigt store udfordringer – for det første er der ingen tradition for at almindelige mennesker giver penge til NGOer, så indsamlede midler fra private, er en sjældenhed, myndighedernes bidrag til NGO arbejde er også minimal, og det samme gælder erhvervslivet, og oveni kommer så, at de fleste udenlandske donorer, både statslige og NGOer, forlængst har trukket sig fra Rusland. Bl.a. var Danmark et af de første lande til at lukke for støtten til NGOer og til demokrati- og civilsamfundsudviklingen og det er jo længe siden, at Demokratifonden blev lukket.

Og her er det, at jeg ikke kan lade være med at undre mig: Hvor står Danmark og det internationale, rettere sagt, **vestlige**, samfund i alt det her – vi har misset århundredets chance:

Her stod vi med et land, verdens største, der selv nedlagde våbene og sig selv som imperie og som stod med åbne arme parat til at lære af vores erfaringer udi markedsøkonomi, demokrati og civilsamfundsudvikling (noget, som vi nok kunne drømme om, men ikke ville ha' forestillet os i vores vildeste fantasi under den kolde krig) – men i stedet for at udvikle en moderne udgave af Marshall hjælpen – begyndte vi snart på al mulig pedantisk kræmmer-tælleri om at Rusland ikke lever op til de økonomiske kriterier for at modtage bistand, det er jo ikke et u-land, og det er forresten en tidligere supermagt og vi fik travlt med at pleje alle mulige politiske særinteresser og forhold, og først og fremmest styrke Natos og EU's mulighed for ekspansion i Østeuropa.

Gad vide hvordan udviklingen i Tyskland ville være gået, hvis man havde haft en lignende holdning efter 2. Verdenskrig og f.eks. ikke realiseret Marshall planen?

Med det her mener jeg bare, at vi også må gribe i egen barm, vi kan ikke bare læne os tilbage og hytte vores geopolitiske interesser og så ellers undre os over, at det går lidt langsomt med demokrati -og civilsamfundsudviklingen i Rusland. Selvfølgelig skal dette komme nedefra og indenfra i Rusland, men det internationale samfund kan sagtens stimulere udviklingen, bakke den op, inspirere, lave vidensdeling og erfaringsudveksling med det russiske samfund.

Hvis vi skal være ærlige, så passede det os jo helt fint, at se Sovjetunionen falde fra hinanden og kommunismens arnested smuldre. Og vi stod ikke parat med en masse Marshall-lignende hjælp til at lappe tingene sammen. Det måtte de klare selv. Vi havde det lystigt med at se Jeltsin tåge rundt og se Rusland synke sammen i røverkapitalisme af værste skuffe. Men så kom modreaktionen... Nu ville russerne have styr på det. Lov og orden, stabilitet, et minimum af social tryghed. Og nu blev vi nærmest stødte – nød de da slet ikke alle disse nye demokratiske friheder?

Men vi er nødt til at se i øjnene, at rigtig mange russere synes, at 90'erne er noget af det værste de har oplevet, hvor befolkningen kom til at gennemgå en lang traumatisk periode af lammende fattigdom og nød, inden man efter Putins magtovertagelse begyndte at kunne skimte et lys for enden af tunnelen.

I den almindelige befolkningens optik leverede Putin den "vare", man efterlyste: politisk stabilitet, økonomisk fremgang og sidst, men ikke mindst, genrejsningen af Rusland som stormagt. Her er det også vigtigt at forstå at Rusland har en tung imperialistisk arv som efterfølger til Sovjetunionen og det zaristiske Rusland. Ordet stormagt - derzjava - har en positiv klang på russisk og er det ideologiske samlingsmærke for både det yderste højre, Putin, Medvedev og hele den russiske midte, samt det yderste venstre.

De politikere derimod, der markedsførte demokratiet, markedsøkonomien og liberalisme, er i den brede befolkningens øjne dybt kompromitterede og derfor stemt ude af russisk politik. I stedet har der udviklet sig et semi-autoritært styre, eller et såkaldt "suverænt demokrati".

Putins og Medvedevs styrede demokrati er så tillokkende for store dele af befolkningen, fordi den både giver russerne stoltheden og national identitet tilbage og samtidig – takket være energiekporten - har skabt bedre økonomiske vilkår for den almindelige befolkning end under Jeltsins kaos-kapitalisme.

Menneskesynet i Rusland er stadig farvet af Sovjettiden hvor et menneskeliv var billigt, - som Stalin udtrykte det: Intet menneske er uundværligt, med andre ord, så var den enkelte borger en møtrik i et stort maskineri, og eksisterede for imperiets skyld og ikke omvendt. Dette menneskesyn giver rum for heltedåd og heroiske indsatser, som Sovjettiden var rig på, ikke mindst under 2. verdenskrig, men man havde også helte i andre, civile, forbindelser: Arbejdshelte, moderhelte - der var en hel kult omkring heltemodige og selvopofrende indsatser.

Men at være en aktiv, dagligdags, almindelig borger i et demokrati er en anden rolle, end helterollen, og et lidt andet udgangspunkt, og det **er** et svært skifte for Rusland at betragte det enkelte menneske som en værdi i sig selv, der skal beskyttes og værnes om, og som skal have de bedste muligheder for udfoldelse, og at se samfundet som noget, der skal gavne borgerne, individet mest muligt, og i mindre grad som noget, der skal bevare imperiale interesser.

Men på trods af de mange vanskeligheder, jeg her har omtalt, finder denne svære proces faktisk sted, om end det går langsomt. Og jeg synes, at vi her i Danmark, burde udvise mere interesse og støtte for denne udvikling, både for Ruslands og vor egen skyld, og fordi vi har noget at bidrage med på det her område. Hvis der er noget, Danmark er verdensmester i, så må det vel netop være civilsamfundsorganisering og demokrati?

Det var en masse om udfordringerne. Men hvor er det så, at det lykkes? Hvad er det for emner, aktiviteter, hvor det ikke desto mindre er muligt for civilsamfundsorganisationer og borgere i Rusland at være aktive:

Det er først og fremmest på lavt niveau, lokalt plan, omkring problemer, der relaterer til nær-miljøet, folkelige, sociale forhold - det kan være HIV positive, der organiserer sig for at støtte hinanden, laver selv-hjælps-grupper og yder peer-counseling og lobbyer for at det lokale sundhedsvæsen bliver bedre til at imødekomme og tilgodese HIV positive menneskers problemstillinger; det kan være organisationer, der yder retshjælp til hjemløse og tidligere fængslede og taler deres sag, og organisationer, der går i dialog med kriminalforsorgen og sociale myndigheder om at forbedre indsatsen overfor unge i konflikt med loven og om at ændre forholdene på de lukkede institutioner og i børnefængslerne.

Det kan være forældre til narkotikamisbrugere eller børn med særlige behov, der organiserer sig for at forbedre deres børns muligheder for at få ordentlig hjælp. Der er også grupper, der prøver at gå i rette med diverse offentlige instanser, når disse ikke opfylder deres funktion eller direkte snyder borgerne.

Der er Anonyme Alkoholiker grupperne, hvor vidt forskellige mennesker mødes og støtter hinanden i at blive alkoholfri. Og der er de mange initiativer, der hjælper gadebørn og voldsramte børn og søger at påvirke myndighedernes indsats overfor disse.

Og så foregår der generelt en masse samarbejde mellem lokale myndigheder, socialt -og sundhedsvæsenet og NGO'erne, hvor man i fællesskab prøver at løse forskellige befolkningsgruppers daglige problemer. Det er værd at understrege, at der på alle niveauer i den offentlige sektor og blandt myndigheder findes behjertede mennesker, der gerne vil samarbejde og i dialog med civilsamfundsorganisationerne.

Dermed ikke sagt, at alle de her former for civilsamfundsaktiviteter, ligefrem altid bliver lovprist af myndighederne, men de bliver i hvert fald accepteret, nogengange endda værdsat, og de er faktisk ved at blive en så integreret del af den daglige samfundsproces, at flere og flere borgere og myndigheder nærmest har vænnet sig til det.

Og højt hurra for det vil jeg sige, for da jeg flyttede til Sovjetunionen for over 20 år siden, ville dette ha' været utænkeligt. Så der **er faktisk** sket fremskridt på det her område. Og det er vel egentlig ret godt gået for et så kæmpemæssigt og komplekst samfund, der samtidig kæmper med isolation, uendelig lidt samspil og vidensdeling med omverdenen og med en dramatisk, totalitær og blodig fortid.

Maria Nedergaard Gostichtcheva